

Altay Türklerinin İnanmalarındaki Su Kültünün Mitsel Okuması

Fatih Şayhan*

Öz

Yaratılış mitleri suyu yaşamın kaynağı olarak göstermekte ve geçmişten günümüze kutsalın büyüüsü ile kuşatıldığına dair anlamlar yüklemektedir. Türk düşün sisteminde de -tarih öncesi çağlardan itibaren- doğaya ait unsurlar canlı birer varlık olarak algılanmış ve her şeyin “ee/ıye” sinin, sahibinin olduğu düşünölmüştür. Bu bağlamda, Türk düşün sistemi göz önünde bulundurulduğunda yer ve sular, Tanrı tarafından kutsallaştırılmış ve Tanrı'nın yeryüzündeki kişilere -emanet olarak- verdiği bir yaşam kaynağı olarak kabul edilmiştir. Su kültü, -mitsel anlamı ile- Altay Türkleri arasında da geçmişten geleceğe uzanan anlamsal içerikleri bünyesinde barındırarak günümüze dek ulaşmıştır. Altay Türklerinin inancına göre her yörenin dağlarının ve sularının iyeleri/sahipleri vardır. Suyun dişil ve doğurucu özelliği görüngübilimsel açıdan suların iyelerinin dişi ve dağların iyelerine göre daha yumuşak olduğu inancına yol açmıştır. Altay Türkleri, suların kirletilmesinin karşılıksız kalmayacağını ve suları kirleten kişi(ler)in doğa tarafından cezalandırılacağına inanmaktadır. Dağlardan gelen suya “kutsal su” anlamında “arjan su” demektedirler. Altay Türkleri tarafından suya atfedilen bu mitsel anlam; kendisini suyun kurtarıcı yönüyle temizlemek isteyen kişioğlunun bir tören etrafında gelişen arınma sürecini, yani bir bakıma yeniden doğuşunu imlemektedir. Bu çalışmada, Altay Özerk Cumhuriyeti'nde derlenen yazılı ve sözlü halk bilgisi yaratmalarından hareketle su kültü etrafında oluşan mitsel inanmaların derin anlam dizgeleri üzerine bir inceleme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Mitsel düşünce, Evren, Doğa, Altay Türkleri, Su kültü, iye/ezzi, ritüel.

Geliş Tarihi: 22 Ağustos 2016 –Kabul Tarihi: 17 Ocak 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Şayhan, Fatih (2018). “Altay Türklerinin İnanmalarındaki Su Kültünün Mitsel Okuması”. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 87: 83-100.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – Ardahan/TÜRKİYE
fatihsayhan@ardahan.edu.tr

Giriş

Baylu Altaydın cer-suu eederine...

(Kutsal Altay'ın yer-su iyelerine)

Mitsel düşünce, evrende bulunan varlıklar ile kişiler arasındaki ilişkilerin tek taraflı ve yıkıcı olmaktan öte karşılıklı ve koruyucu olması yönünde vurguda bulunur. Yaratılış sonrası süreçte içerisinde bulunduğu çevre ve çevrenin öğeleri ile yaşama tutunmak için büyük bir çatışmaya giren kişiöğlü, içerisinde bulunduğu çevreden dünyaya açılarak kendisine yaşamsal bir varlık alanı yaratmanın yollarını aramıştır. Bu bakımdan mitsel anlatı geleneğinin dünyadaki ilk görüntü düzeyi, anlama yetisinin doğaya yasalarını kabul ettirmesi üzerine kurulu bir değerler dizgesine sahiptir. Evrende var olan her şey canlı bir varlık olarak algılanmış ve nesnel görüntü dünyası kişiselleştirilerek başlangıca ait anlamlar yüklenmiştir.

İnsanoğlunun yaratılış sonrası süreçte yaşam karşısındaki kökensel tepkilerini içeren mitsel anlatı türleri, çevre ve kişi/ler arasındaki ilişkinin bütüncül/çift taraflı bir düzlemde ilerlemesi için karşılıklı ve koruyucu olması yönünde vurguda bulunur. Karşılıklı saygı ekseninde özümseven doğa ve doğanın unsurları; insanoğlü için sonsuzluğa açılan bütüncül yaşam olanakları ile var oluş gömüsü olur. Çevre, kişiöğlunu sınırlandırmış ve anlama yetisinin çevreye kurallarını/ yasalarını kabul ettirmesi üzerine kurulu “canlılık” esasına dayalı bir çevreden dünyaya açılma düzeni kurulmuştur. İnsan, doğa ile girdiği karşılıklı ilişkide çevresinde bulunan canlı ve cansız bütün varlıklara anlam katarak akıl ve düşünme yetisi aracılığıyla kendi varlık alanını kurmuş ve doğanın var eden yaşam boyutu ile bütünleşerek düşünsel anlamda evrenin sınırlarını zorlamıştır. Esin, Türklerin öz kozmolojisinin gök ve yir-sub (yer-su: yeryüzü) bilişinden kaynaklanabileceğini ve Türk düşün sisteminde evreni bütüncül okuyabilme ve anlamlandırma düşüncesinde atalar ruhunun kutsal yer-su şeklinde kavramsallaştırıldığını vurgular (2001: 19-78). Bu bakımdan yaşamın akıp giden canlılığı içerisinde kendisine bir varlık alanı kurmak isteyen kişiler, çevre ve çevrenin öğeleri ile yaşama tutunmak için büyük bir çatışmaya girmiştir. Nitekim “antropoloji, dünya kelimesini hem sadece “ontik” bir anlamda, hem de kişilerin içinde doğup büyüdüğü, ölüp gömüldüğü, kendi başarılarının içinde “yer aldığı” ontik-tarihsel bir anlamda kullanır” (Mengüşoğlu 1979: 14). Bu bağlamda insan, kendisini var eden ve var edecek olan doğanın unsurlarına karşı bir yıkım mekanizması haline dönüşür ise kendi var oluş olgusunu yok oluşlar dizgesine çevirir. Evreni bir bütünlük içerisinde kavramak isteyen kişiler, kendilerini var eden varoluş olanaklarına karşı bilişsel bir bakışla yaklaşmalı ve kutsalın büyüü

ile kuşatılmış olan doğanın varlık alanını yok edici olmamalıdır. Bu bakımdan mitsel düşünce, doğanın varlık alanlarını koruma altına almış; kişileri, atalar belleğinin uyarıcı sesleri sayesinde önceden çevreye ve yaşama karşı bilişsel olarak kurma yoluna gitmiştir. Akıl ve düşünme yetisi sayesinde çevresinde bulunan her öğeye bir anlam yükleyen kişiöğlü, kendi varlık alanını kurduktan sonra düşünsel anlamda evrenin sınırlarını zorlamıştır. Yaşamın akıp giden canlılığından kopmak istemeyen kişi, doğa ile ruhsal bir ilişkiye girerek kendisini doğanın erginleyici güçlerinden ayırtmamıştır. Doğa; sonsuzluğa açılan bütün olanakları ile zamanın ve uzamın sınırlarını zorlamak isteyen kişiöğlü için bir yaşam gömüsüdür. Yaratılış sonrası süreçten günümüze kadar içerisinde barındırmış olduğu varoluş olanakları ile (besleyen, arındıran, koruyan, gözeten ve kapsayan) birlikte bir olanaklar hazinesi olarak süregelmiştir. Doğanın var eden enerji gücünün akışından çıkmak istemeyen insan, çevresini -çatışma merkezli- özümledikten sonra kendisini doğanın mitsel enerjisi ile kutsamak ister. Bu kutsama yetisi aynı zamanda insanın kişisel varlık alanını koruyabilme ve sınırlarını genişletebilme çabasının ürünüdür.

Varlığın özü olarak kabul edilen su kavramı, içerisinde barındırdığı derin anlam dizgeleri bakımından yaşamsal varlık alanı olarak kabul edilmiştir. Bütün kültürlerde koruma amaçlı kutsalın büyüü ile kuşatılan su, değişen ve dönüşen çağın gerektirdikleri doğrultusunda biçimsel değişikliklere uğramış olsa da özsel anlam asla yok olmamıştır. Altay Türklerine ait olan “*Cerdin Bütkeni (Yerin Yaratılışı)*” başlıklı mitsel anlatıda da başlangıçta sadece suyun olduğu, Tanrı Kuday’ın suların üstünde bir insan ile birlikte kara kaz olup uçtuğu ve yeryüzünü bu su kütlesinden yarattığı belirtilmiştir;

Yer yaratılmadan önce sadece su vardı. Yer, gökyüzü ay ve güneş yoktu. Kuday uçup duruyordu. Yine bir kişi Kuday ile birlikte uçup duruyordu. İki kara kaz olup durmuştu. Kuday hiçbir şey düşünmüyordu. O kişi esinti indirerek suyu kaldırıp Kuday’ın yüzüne saçtı. O kişi yukarıdaki Kuday’dan daha yükseğe çıkmayı düşündü. Aşağıdaki suya yaklaşıp düşüverdi. Suyu düşüp boğulurken: “Kuday, beni korusun.” dedi. Kuday ise: “Kişioğlü, suyun üzerine çık!” dedi. Kişioğlü, sudan yükseğe çıktı. Kuday: “Katı taş yaratılsın!” dedi. Denizin dibinden katı taş çıkıp geldi. Katı taşın üzerine Kuday ile kişioğlü oturdu. Kuday, kişioğlüna: “Sen suyun dibine git ve toprak alıp çık!” dedi. O kişi suyun dibinden toprağı tutup alıp geldi. Kuday o toprağı suyun üzerine saçtı ve: “Yer yaratılsın!” dedikten sonra yer, suyun üzerinde yaratıldı. (Yamaeva ve Şinjin 1994: 11)

Altay Türkleri, mitsel anlamda var oluş kaynağı olarak gördükleri suyu yaratıcı gücün sonsuzluğa açılımı olarak anlamlandırmıştır. Yaşam ve ölüm çizgisi göz önünde bulundurulduğunda; su, bütün varoluş haznelerini bünyesinde barındırarak yaşam verdiği gibi yok oluş haznelerini de içererek varlığın yokluk boyutuna ulaşmasını sağlar. Söz konusu anlatı dikey boyutta incelendiğinde kişiöğlunun nefsinde beliren kötücül düşünce -Tanrı'dan yukarı çıkma isteği- geri döndürülemez bir yok oluşun başlangıcını getirmiş fakat Tanrı'nın yardımı ile kişiöğlü için yeni ve canlı bir yaşam ortaya çıkmıştır. Korkmaz'a göre; "Kişiöğlü'nün Tanrı'nın emriyle suya dalıp bir avuç toprakla çıkması, mitsel anlamıyla biçim öncesine dönüşün ve yeniden doğuşun, Türk anlatı geleneğindeki ilk örneğini temsil etmektedir" (Korkmaz 1998: 92). Su, bütün biçimleri incelemekte/kaldırmakta ve geçmişi silerek yeniden doğuşu sağlamaktadır. Bu bakımdan ilk yaratılışın kutsal öyküsü, bilişsel anlamda Tanrı-kişi-su-toprak bireşimi sonucu ortaya çıkmış ve insan yeryüzüne öz varlığın bütüncül verileri ile birlikte gelmiştir.

Evreni oluşturan dört temel unsurdan birisi olan su, "mitik anlamda gerçek hale geçmemiş mevcudiyetlerin evrensel toplamını simgelemektedir." (Eliade 1992: 181). Suyun yaratılışın kaynağı olması, Türk kültüründe kutsalın büyüyle kuşatılmasına yol açmış; "kutsallığı sağlayan saygıya daima bir korku unsuru eşlik etmiştir. Korku unsuru, büyü'nün bozulmasını ve varlık alanı ihlallerini önleyecek bir yaptırım gücü olarak görülmüştür" (Korkmaz 1998: 97). Bu bakımdan erken dönem Türk düşün sisteminde yer ve sular, Tanrının yeryüzündeki kişilere gönderdiği emanet anlamında "ıduk" sözcüğü ile ifade edilir ve bunların her birinin birer "ıdisi", "ızisi" veya "ıyesi" olarak adlandırılan sahiplerinin olduğu düşünülür (Korkmaz 2000: 260). İnan'a göre ise; Türklerin "ıduk yer-sub" (mukaddes yer-su) ile ifade ettikleri mefhum hem koruyucu ruhlar hem de vatan kavramını kapsamaktadır. Günümüzde kamlık inancının devamının sağlayan Türk boylarında rastlanan dağ, su (ırmak, göl, pınar), ağaç-orman, kaya kültleri eski Türk yazıtlarında "yer-sub" adı altında toplanmıştır (İnan 2006: 48). Altay Türklerinin inancında önemli bir yere sahip olan ee/iye kavramı, insanüstü veya "Ol Yer" (Öbür Âlem) ile ilgili manevi/ruhani sahip, koruyucudur. Bazen bir ruh olarak bir dağın, suyun veya bütün iyelerin üstü olarak Altay'ın iyesidir; bazen insani bir olgudur (evin, malın veya elin (ülkenin) iyesi (kağan) gibi (Asena 2011: 162). Altay Türkleri tarafından günümüzde de dile getirilen toplumsal bilinçaltının dışavurumu olarak değerlendirilebileceğimiz; "Taş eelü, taş da tıdu." (Taşın da sahibi, taşın da ruhu vardır.) sözü bu düşünceyi destekler niteliktedir. Nitekim "Türkler, dağları, gölleri ve ırmakları hep canlı nesnelere olarak düşünmüştür. Kutsallaştırdıkları

sulara yalnızca coğrafi isimler vermekle kalmamışlar; aynı zamanda onların duyan, evlenen ve çoluk çocuk sahibi olan ve içerisinde birtakım gizli güçleri barındıran koruyucu iyelere sahip olduklarını düşünmüşlerdir” (İnan 2006: 50-51). Suyun yaratılışın kaynağı olması ve kutsalın büyüyle kuşatıldığına inanılması Altay Türkleri arasında da -geçmişten geleceğe uzanan anlamsal içerikleri bünyesinde barındırarak- günümüze dek ulaşmıştır. Altay Türklerinin geçmişten geleceğe uzanan anlamlar dünyasında arjan (kutsal) suyun iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki kökensele ve yaşamsal varlık olması, ikincisi ise sağaltıcı/tedavi edici ve arındırıcı işlevinin olmasıdır.

Kökensele ve Yaşamsal Varlık Olarak Su

Altay Türkleri dağlardan gelen sulara kutsal anlamında “arjan su” demektedir. Arjan su, mitsel boyutu ile bir köken varlık olarak algılanmaktadır. Suyun köken varlık olarak algılanması, Eliade’ye göre; Tanrı tarafından kutsallaştırılan suların kendi hesaplarına kutsallaştırma özelliğine sahip olmasına bağlanmaktadır (Eliade 1992: 184). Suyun Tanrı tarafından kutsallaştırıldığı inancı, mitsel düşüncede suyla temasın arka planında Tanrı ile temasa geçileceği düşüncesine yol açmıştır. Altay Türklerinin inancına göre; kutsal sulara sebepsiz gidilmez ve kutsal suların kenarına giden insanlar gök gürültüsü sesi çıkarmalıdır. Çünkü gök gürültüsünün Tanrı’nın sesi olduğuna inanılır (K-1, K-2). Kutsal olan ile temas beraberinde bir yasak kültürünün de oluşmasına sebep olmuştur. Kutsal suların kenarına gidenler gördüklerini, duyduklarını ve düşte gördüklerini hiç kimseye anlatmamalıdır. Söz konusu kutsallaştırma, mitsel zamandan günümüze kadar bilişsel anlamda ortak yaşantısal değerlere bağlı kişi(ler)in kendi kendilerini içsel kurma eğilimidir.

Altay Türklerinin doğaya ve doğanın unsurlarına karşı bakış açısı içsel görüntü düzeyinde örtük bir kimlik niteliği taşır. Altay Türklerinin inancına göre sular canlı birer varlık olarak -ruhsal anlamda- enerji kaynağı ve aktarıcısıdır. Su kenarına giden insanlar suyla selamlaşmalı ve sudan içtikten sonra muhakkak üç defa elini suya dokundurup başına götürmelidir (K-4, K-5). Suların canlı varlık olarak algılanması, mitsel düşüncede yaşamın akıp giden canlılığının su ile birleştirilmesinden kaynaklanır. Suyun üç defa başa götürülmesi, mitsel anlamda kutsanan varlığın yeterliliğine işarettir.

Altay Türklerinin inancına göre; “arjan suyun iyisi çoğunlukla kız çocuktur. Bazen yaşlı bir adam da olabilir. Arjan suyun iyisi insanlara solucan, yılan, fare ya da herhangi bir hayvan olarak görünebilir. Suya gelen insanlar gördükleri hayvanlara saygı göstermek zorundadırlar. Calama denilen bez bağlanır ve ateş

yakılarak suyun iyesine saygı gösterilir. Süt ya da yulaf unuyla karıştırılmış kısrak sütüyle birlikte kutsama töreni yapılır. Arjan suyun iyesi ve bütün Altay övüldükten sonra arjan suyun iyesinden hayır dua istenir” (Ukaçına ve Yamaeva 1993: 122).

Geçmiş, içerisinde barındırdığı derin anlam dizgelerine yeniden anlam yüklenerek; şimdide konumlandırılıp geleceğe açılır. Bu bakımdan törensel uygulamalar, mitsel düşüncenin uygun bir icra çevreninde yeniden canlandırılması demektir. Mitsel düşünce, bu türden deneyimlerin geçmişten günümüze içerisinde barındırdığı değerler dizgesi itibariyle yaşatılması konusunda uzlaşır.

(Su iyisini kutsama töreni)

Altay Türklerinin göstergebilimsel açıdan “gösteren”lerin ardında gizil olan “gösterilen”lere yüklediği anlamlar, onların evreni, doğayı ve nesnelere görünen dünyanın ötesinde görünmeyen’e yönelik bakış açılarının dışavurumudur. Bu durum bir bakıma var olan şeyler üzerine sembolik anlam dünyası yükleyerek, kendilerine bir varlık alanı yaratma isteğinin dışavurumudur. Günümüzde Altay Türkleri, dağların ve suların iyelerine saygılarını göstermek amacıyla yüksek dağlardan geçerken veya arjan suyun kenarına gittikleri zaman etraftaki ağaçlara “calama” adını verdikleri bez bağlamaktadır. Ağaçlara bağlanan bezler beyaz, mavi, yeşil ve sarı renkte olmaktadır. Beyaz renk genelde inancı; özelde ise barışı, saflığı ve temizliği, mavi renk göğü, yeşil renk doğayı ve sarı renk toprağı sembolize etmektedir. Söz konusu renklerin seçimi, doğanın döngüsüne göre de belirlenmektedir. Doğanın bürünmüş olduğu renkler söz konusu bezler ile kutsanmakta ve bütünleştirilmektedir. Kışın beyaz renkli calama, ilkbaharda yeşil renkli calama, yazın mavi renkli calama ve sonbaharda ise sarı renkli calama

bağlanmaktadır. Bağlanan calamaların uzunluğu bağlayan kişinin orta parmağı ile dirseği arasındaki mesafeyi geçmemelidir. Eğer bu mesafeyi geçerse; Altay'ın iyesi bağlayan kişiye: “Sen benden daha mı zenginsin?” diyerek öfkelenir. (K-1). Bezin ölçüsünün bu şekilde belirlenmesi insanoğlunun kendisinden üstün olan yaratıcı güce karşı duyduğu korkunun sonucudur.

Altay Türklerine ait “*Suyun İyesi Yılan*” adlı efsanede de yılanın suyun iyesi olduğu, suyun yılanın başı tarafından getirildiği ve kutsal suların yanına gidenlerin orada gördüğü yılanları öldürmesi durumunda suların geri çekilerek yok olacağı anlatılır (Yamaeva ve Şinjin 1994: 111). Mitsel düşünce, var olan evrenin sınırlarını genişletirken değerler dizgesinde doğaya ve doğanın unsurlarına karşı bir sembolik anlam dünyası yaratmıştır. Bu bakımdan yılan, kabuk değiştirmesiyle yeniden doğuşu ve ölümsüzlüğü sembolize ederken mitsel anlamıyla “yaşamla uyum içindeki dalgalanmalarıyla yaşamı besleyen ve uygarlıkları doğuran suyun ruhunun simgesidir” (Eliade 2009: 213). Doğanın varlık alanlarına karşı yapılan ihlal, yaşamı geri döndürülemez bir tükenişler boyutunun eşğine getirir. Korkmaz’a göre; “Suların kuruması ya da soğulması, varlığın zaman boyutundan kopması, yani evrensel akışın dışına çıkması anlamına gelir... Doğal olanı bozma; niteliksizleşme ve çürümenin başlangıcı olduğu kadar; hayatî tehlike anlarında geri dönüş, kurtuluş yollarını da kapamaktadır” (Korkmaz 1998: 93-98). Suların kuruması yaşamın daha ileri boyutunda varoluş olanaklarının tükenmesi anlamına gelir ve varlığın geleceğe akan, ağır yaşamsal yönüne ağır bir tehdit niteliği taşır.

Mitsel düşünce, insanoğlunun yaşamı bütünsel bir düzlemde kavraması ve doğaya karşı saygılı olması konusunda uzlaşır. Bu düşüncenin ana çatısı, yaratıcı gücün mitsel kabullerce kutsanmış olan doğa aracılığıyla -yaşamı tüketişler boyutuna getirerek- toplumsal varlığı tehdit etmesinin anlık bir tehdit olmaktan öte her zamanlık bir tehdit olduğu gerçeğidir. Çünkü “su, tüm yaradılışın, tüm “yapının”, her evren ifadesinin öncülü ve desteğidir” (Eliade 2009: 198). Bu bakımdan kişiler, bilişsel anlamda evreni bir bütün olarak kavramalı ve doğanın yaratıcı güçlerine karşı karşılıklı ve koruyucu bir ilişki sergilemelidir.

Suların canlı birer köken varlık olarak algılanması, Altay Türklerinin toplumsal bilinçaltında zamanla birlikte değişmeden/dönüşmeden yüzyıllar boyunca süre gelmiştir. Doğanın unsurlarıyla ruhsal anlamda bir ilişkiye giren Altay Türkleri suların sahiplerini canlı birer varlık olarak görmüş ve kutsamıştır. Günümüzde Altay Türkleri, arjan suyun kenarına gittikleri zaman suyun iyesine şu şekilde alkış (iyi dua/dua) söylerler;

Korkırap akkan

Kara suulu,

Şorkırap akkan

Kara suulu,

Mızıldap akkan

Kara suulu,

Baylu-çümdü Altayım! (Ukaçına ve Yamaeva 1993: 48).

Çağlayıp akan

Kara sulu,

Gürleyip akan

Kara sulu,

Parlayıp akan

Kara sulu

Kutsal-giyimli Altay'ım.

Yaşamın akıp giden canlılığına bir değişim aktarıcısı olarak yaşamını ulamak isteyen kişi, suların akıp giden akıntılı çağlamasına var oluş boyutunda kendi ruhunu katmak ister. Altay coğrafyasının kutsalın büyüyle kuşatıldığına inanan Altay Türkleri, coğrafyanın kişi ruhunu şekillendirdiği düşüncesi temelinde doğa ve doğanın unsurları ile ruhsal bir ilişki kurmuşlar ve algı dünyalarında doğayı -Altay yurdunu- mitsel çağlardan günümüze kadar bes-

leyen, büyüten ve koruyan “yüce ana arketipi” olarak anlamlandırmışlardır. Bu bakımdan suların yaşam veren yönü çağlar öncesinden günümüze kadar toplumsal bilinçaltında sözün büyü gücü ile dışsallaştırılmıştır.

Tatu, aru suum,

Tobırakka bazılba!

Ayrı butka altatpa!

Ak ayasta artaba! (Ukaçına ve Yamaeva 1993: 122).

Tatlı, temiz suyum,

Toprakta kaybolma!

Başka yerlere gitme!

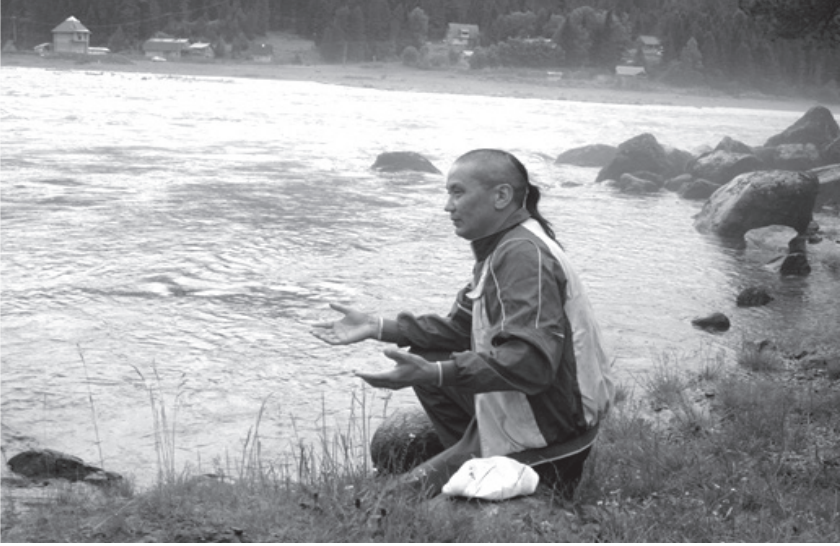
Ak aydınlıkta kirlenme!

Altay Türkleri, suların toprakta kaybolmasını/kurumasını, kökense anlamda doğanın yaşam verici/besleyici işlevinin varlık alanlarından çekilmesi olarak düşünmektedir. “*Kirli su, bilinçaltı için kötülüğün kabul yeridir, bütün kötülöklere açık bir toplanma yeridir; kötünün bir tözüdür*” (Bachelard 2006: 157). Arı su ifadesi ise fiziksel olmaktan ziyade ruhsal arınmanın ve inancın sağlamlığına yapılan göndermeye işaretir (Ögel 2014: 410). Bu bakımdan suların kirletilmesi, kişioğlunun kendi varlık alanına karşı ölüm gibi yok edici bir tehdit niteliği taşır. Bu bakımdan sular, evrensel akış içerisinde zamanla birlikte değışmeyen nesnel görüntü düzeylerini biçimlendirerek yeni oluşumlara hazır hale getirir. Dolayısı ile suların diğere öğelere göre özel bir varlık alanı içerisinde korunarak evrensel akışın doğasına zarar verilmemesi gerekmektedir.

Sağaltıcı/Tedavi Edici ve Arındırıcı İşleviyle Su

Antropolojik düzlemde suların kutsalın büyüyle kuşatılması, suyun fiziksel ve ruhsal olarak sağaltıcı ve arındırıcı yönüne vurguda bulunur. Bu bakımdan sular; tedavi etme, arındırma ve yeniden yaratma işlevi görür. “Evrenin simgesi, bütün menşelerin dayanağı su, kutsal büyü ve tıbbın kaynağı olur; o, tedavi eder, gençleştirir, sonsuz hayatı sağlar. (...) Su ile arınma, hep aynı etkiye sahiptir: suyun içinde her şey çözölür, her form bozulur, yaratılmış her şey varlığını kaybeder” (Eliade 2005: 231-233). Suyun mitsel anlamda sağaltıcı/tedavi edici ve arındırıcı yönünün bilincinde olan Altay Türkleri, kutsal kaynak sularının kenarlarına gittikleri zaman suyu kutsama töreni sırasında şu sözleri söylediler:

Amzagan arkan sular,
En tom bolzın!
Su katık bersin!
İğde bersin küç bersin!
Ak sanaa bersin! (K-4)
İçilen kutsal kaynak suları
İlaç olsun
Sağlık versin
Güç versin
Ak/iyi düşünce versin!

(Su İyesi Üzerine Yapılan Alkış)

Suyun kutsalın büyüüyle kuşatılması, derin anlam dizgeleri bakımından suyun yaşam, var oluş, sağlık, güç ve tıbbın kaynağı olarak algılanmasına yol açmıştır. Saf, temiz ve aydınlık su, bilinçaltında iyiliğin bir tözü olarak kabul edilmiş ve “yaşam suyu” olarak toplumsal bilinçaltında yüzyıllardır değişmeden/dönüşmeden derin anlamsal içeriklerini korumuştur. Bu bakımdan sular, kendisi ile temasa geçen bütün tözleri geriye göndermekte ve yaşam suyu olarak arketipsel birer kod haline gelmektedir.

Evrenin, nesnelerin, doğanın ve dönüşümün sonsuz olması beraberinde değişmeyen ‘tek şey’in içerisinde bütün güçleri barındıran suyun ayrı bir öneme sahip olması gerektiğine vurguda bulunur. Altay Türkleri, fiziksel ve ruhsal hastalıklarının tedavisinde hastalıklarının durumuna göre farklı su kenarlarına giderek alkış söyler ve tedavi olmaya çalışır. Örneğin; Altay Özerk Cumhuriyeti’ne bağlı Koşağaç Aymağı’nın Kuray köyünde 4 adet su kaynağı vardır. Bunlardan ilki, “Torgun Arjan Suu”dur. Gözlerinden rahatsızlık duyanlar bu su kaynağına giderek yaratıcı güçten dilekte bulunurlar. İkincisi, “Cuñmalu’nun Arjanı” denilen su kaynağıdır. Buradan çıkan kaynak suyu sıcak olduğu için kemiklerinden rahatsız olanlar bu suya gider. Üçüncüsü, “Baka’nın Arjanı” denilen su kaynağıdır. Mide rahatsızlıkları duyanlar bu su kaynağına gider. Dördüncüsü, “Kuray İçinin Arjanı”dır. Çocuk sahibi olmak isteyenler de bu su kenarına gidip alkış söyleyerek yaratıcıdan çocuk dileklerini iletirler (K-1, K-4).

Suyun sağaltıcı ve canlandırıcı yönü; -Altay Türklerinin- çağlar öncesinden günümüze kadar özden söze dönüşme bağlamında biçimsel değişikliklere uğramış olsa da içsel olan özde barınan mitsel anlatı geleneğinde şu şekilde dışsallaştırılır;

Ene-cerdiñ emçegineñ

Ebirip keldeer, arjanım!
Ak sanaa bolup Altayga,
Alkış ekeldeer, kutugım!
Coboltomdı cogoltıp salzar,
Sınımdı sergidip salzar!

Baş bolzın, baylu arjanım! (Ukaçına ve Yamaeva 1993: 123).

Yer ananın göğsünden

Kıvrılıp gelen arjanım

İyi düşünce olup Altay’a
Alkış getiren suyum
Hastalığımı yok etsen
Bedenimi canlandırırsan
Baş olsun, kutsal suyum!

Altay Türklerinin inanç değerleri dizgesinde iç içe yaşanan doğa, sonsuzluğa açılmak isteyen ruhun, evreni bütüncül bir göz ile gördüğü bir düzlemde sunulmuştur. Suların bilinçaltındaki kötülüğü temizlemesinin yanı sıra yaşam veren bir yönü de vardır. Altay Türklerinin fiziksel ve ruhsal anlamda kendilerini suyun tedavi edici yönüyle arındırması yorum bilimsel açıdan yeniden doğuşu sembolize eder. Eliade'ye göre; “suya dalmak, ilk şekle dönüşü, büsbütün tekrar yaratılışı, yeniden doğuşu simgeler. Suya dalmak, cinslerin ölümünü, ilk oluşun şekilsizliğinde tekrar meydana gelişi simgeler. Sudan doğuş da cinsin ilk belli olduğu yaratılış işinin tekerrürüdür. Su ile her türlü ilişki, tekrar yaratılışı ima eder: Birincisi, ölümü “yeni bir doğuş” izler, ikincisi, suya dalış doğurganlaştırır verimi artırır, hayatın ve yaratılışın gücünü artırır” (Eliade 2005: 226). Bu bakımdan sular, tedavi edici yönüyle fiziksel ve ruhsal açıdan onanma kaynağıdır.

Altay Türkleri, kutsal su kenarlarına gittikleri zaman ilk olarak suyun iyesine alkış söylerler. Suyun iyesine yapılan alkış, köken bilimsel bağlamda suyun iyesinin arka plan kültüründe doğayı var eden yaratıcı güce yapılan alkıştır.

Baş bolzın, Arjan-suu!

Bajım, közim cazılzın!

Baş bolzın, Kuday suu!

Bir alkıjım cet kalzın! (Ukaçina ve Yamaeva 1993: 122)

Baş olsun Arjan su!

Başım gözüm iyileşsin!

Baş olsun Kuday su

Bir alkışım sana ulaşsın!

“Kuday su” ifadesi, ilk yaratılış zamanında kutsalın büyüü ile kuşatılan suların bilişsel anlamda farkındalığına işarettir. Söz konusu ifade, zihinde bulunan özün, söz ile dışsallaştırılmasının sonucudur. Nitekim Türk düşün sistemi içerisinde yer alan en önemli anlatılardan Dede Korkut anlatıları içerisinde yer alan “Salur Kazanun Evi Yağmalanmış Boy” adlı anlatıda da Salur Kazan'ın evinin yağmalanması sonrası söylediği; “Su Hak dizarın görmüşdür, ben bu suyla haberleşeyim (...)” (Gökyay 2007: 43) sözleri böylesi bir kökensel bilincin söz ile ifadesidir. Nitekim suya katılan Tanrısal boyutu suların büyüü bozulmuş dünyaya Tanrı adına bir kutsama katma isteğinin sonucudur. Bu bakımdan suyun sağaltıcı ve tedavi edici yönü, suyun iyesine söylenen alkışlarda sözün büyüüyle kuşatılmıştır. Örneğin; Altay Türkleri, gözlerindeki bir

rahatsızlığın tedavi edilmesi amacı ile kutsal suların iyelerinden beklentilerini şu şekilde dile getirirler;

Közimdi köjögö tuttu

Körnöö çoğın çel tuttu

Aydı-kündi körböy bardım

Alku surap, caynap turum (Ukaçına ve Yamaeva 1993: 123).

Gözüme karartı indi

Gözümün akı karardı

Ayı, günü göremedim

İyi dua edip beklerim

Suların iyesine içten ve samimi bir şekilde yapılan alkış şu şekilde devam eder;

Alku-ülkü surap turum:

Aydı-kündi körörgö,

Ağın suunu keçerge,

Aju-boom ajarga,

Aldındaki közim kerek,

Arga-cömö surap turum!

Ajımnañ amzagar,

Alkap-ulkap surap turum,

Argagardı cetireer! (Ukaçına ve Yamaeva 1993: 123).

İyi dua istiyorum:

Ayı, günü görmeye,

Akan suyunu geçmeye,

Sarp kayaları aşmaya,

Görmek için gözüm gerek,

Sizden yardım istiyorum!

Aşımdan tadınız,

İyi dua istiyorum,

Bana yardım yetiştirin!

Suyun sürekli akması, yaşamın sonsuz bir (ç)evrim içinde biliş dışı karanlıktan evrensel düzenin sürekliliğine doğru içsel bir akış sergilemesi ile bütünleştirilir. Sonsuz çevrim içerisinde var olmak isteyen kişiler, kendi yaşamlarını mitsel anlamda suyun akışına bırakarak kendilerine bir anlam dünyası yaratırlar. Bu bakımdan kişi, zamanın görklü akışı içerisinde sonsuz bir var oluş mücadelesi verir. Akıntılı sular, aynı zamanda işlevini yitirerek yok olup giden şeylere rağmen yaşamın akıp giden canlılığını imler. “Akan suyu geçmek”, mitsel anlamı ile suyun arka planında yaşamın canlılığını kavrayan kişilerin soğulan/kuruyan varlık alanlarını başka bir boyuta taşınması gerektiği anlamına gelir.

Sonuç

Altay Türkleri, tarih sahnesine çıktığı ilk andan günümüze kadar evreni, doğayı ve nesneleri bütünsel olarak kavramış ve evrende var olan her şeyi canlı birer varlık olarak algılamış ve kutsalın büyüyle kuşatmıştır. Bu bakımdan doğa, Altay Türkleri için içerisinde barındırmış olduğu varoluş olanakları (besleyen, arındıran, koruyan, gözeten ve kapsayan) ile birlikte -geçmişten günümüze- ‘yaşatan’ yüce ana olarak anlamsal içeriklerini korumuştur. Doğa ile ilişkilerinde; “Taş eelü taş da tındu” (Taşın da sahibi, taşın da ruhu vardır) düşüncesi ile hareket eden Altay Türkleri, karşılıklı yaşamın mitsel yönden saygı ve sevgi ile devam ettirilmesi düşüncesini benimsemişlerdir. Bu bakımdan yaratılışın kaynağı olarak kabul ettikleri su, yaşamsal/kökensel bir varlık alanı olarak kabul edilmiştir. Suların toprakta kaybolması, kurumması ve kişiler tarafından kirletilmesi, mitsel anlamda doğanın yaşam veren, besleyen, koruyan işlevinin kendilerinden çekilmesi olarak düşünülmektedir. Suya yüklenen bir diğer anlam ise suların tedavi edici yönü olmuştur. Sular fiziksel ve ruhsal rahatsızlıkların onanmasında kullanılmış ve su kaynakları onarıcı özelliklerine göre ayrılmıştır. Altay Türklerinin geçmişten günümüze anlamsal içerikler kattığı su kültü, bir bakıma Türk toplumunun bilinçaltında yer edinen evrene karşı bütüncül yaklaşımın sonucudur.

Kaynaklar

- Asena, G. Ahmetcan (2011). *Nikolay Şodoyev’in Diliyle Altay Bilik*. İstanbul: Pan Yay.
 Bachelard, Gaston (2006). *Su ve Düşler*. Çev. Olcay Kunal. İstanbul: YKY.
 Eliade, Mircea (2005). *Dinler Tarihi*. Çev. Mustafa Ünal. Konya: Serhat Kitabevi.
 Eliade, Mircea (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. 2. baskı. Çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalıcı Yay.
 Eliade, Mircea (1992). *İmgeler Simgeler*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Gece Yay.

- Esin, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- İnan, Abdülkadir (2006). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. 6. baskı. Ankara: TTK Yay.
- Gökyay, Orhan Şaik (2007). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Korkmaz, Ramazan (1998). “Dede Korkut Hikâyelerindeki Su Kültünün Mitik Yorumu”. *Türk Kültürü* 418: 91-98.
- Korkmaz, Ramazan (2000). “Fenomenolojik Açından Tepegöz Yorumu”. *Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni*. (19-21 Ekim 1999-Ankara). Ankara: AKM Yay.
- Mengüşoğlu, Takiyettin (1979). *İnsan ve Hayvan/Dünya ve Çevre*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Ögel, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi*. II. Cilt. 5. baskı. Ankara: TTK Yay.
- Ukaçına, K. E. ve E. E. Yamaeva (1993). *Altay Alkıştar*. Gorno Altay: Ak Çeçek Yay.
- Yamaeva E. E. ve İ. B Şinjin (1994). *Altay Kep-Kuuçmdar*. Gorno Altay: Ak Çeçek Yay.

Sözlü Kaynaklar

- K1: Nadya Yuguşeva, 1958 Altay Özerk Cumhuriyeti, Koşağaç Aймаğı, Kuray Köyü doğumlu, üniversite mezunu, kam. Görüşme tarihi: 28.06.2012, Görüşme yeri: Altay Özerk Cumhuriyeti, Mayma Aймаğı. Görüşme Yapanlar: Fatih Şayhan-Abdullah Elcan. Görüşme tarihi: 02.03.2016 Görüşme yeri: Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi.
- K2: İrina Demçinova, 1975 Altay Özerk Cumhuriyeti, Koşağaç Aймаğı, Kuray Köyü doğumlu, üniversite mezunu. Araştırmacı. Görüşme tarihi: 28.06.2012, Görüşme yeri: Altay Özerk Cumhuriyeti, Mayma Aймаğı. Görüşme Yapanlar: Fatih Şayhan-Abdullah Elcan.
- K3: Mira Demçinova, 1957 Altay Özerk Cumhuriyeti, Koşağaç Aймаğı, Beltir Köyü doğumlu, üniversite mezunu. Halkbilim araştırmacısı. Görüşme tarihi: 30.06.2012, Görüşme yeri: Altay Özerk Cumhuriyeti, Gorno Altay. Görüşme Yapanlar: Fatih Şayhan-Abdullah Elcan.
- K4: İristu Meçes, 1978 Altay Özerk Cumhuriyeti, Koşağaç Aймаğı, Kökörü Köyü doğumlu, lise mezunu, kayçı. Görüşme tarihi: 27.06.2012, Görüşme yeri: Altay Özerk Cumhuriyeti, Mayma Aймаğı, Saybıs Köyü. Görüşme Yapanlar: Fatih Şayhan-Abdullah Elcan.
- K5: Yura Çendiyev, 1964 Altay Özerk Cumhuriyeti, Kan Oozı Aймаğı doğumlu, üniversite mezunu, müzisyen. Görüşme tarihi: 27.06.2012, Görüşme yeri: Altay Özerk Cumhuriyeti, Mayma Aймаğı, Saybıs Köyü. Görüşme Yapanlar: Fatih Şayhan-Abdullah Elcan.

Mythical Interpretation Of Water Cult In Altai Turk Beliefs

Fatih Şayhan*

Abstract

Creation myths regard water as the origin of life and have attached meaning to it as a sacred matter since early times up to the present. In the Turkish / Turkic system of thought, things from nature have been accepted as living entities since pre-historic times, and that everything in nature has a possessor / nymph has been believed in. As far as Turkish / Turkic belief system is regarded, the land and waters are made sacred by God and are accepted as origins of life granted by God to people on Earth. Water cult, with its mythical meaning, has remained untouched among Altaic Turks by protecting its original meaning in its essence since early times up to the present. According to the belief of Altaic Turks, the mountains and waters of every region have their own possessors / nymphs. That water is feminine and fertile has led to the belief that from an epistemological point of view, possessors of water are female and are more lenient than those of the mountains. Altai Turks believe that polluting water will not go without counter reaction and that any individual polluting it will be punished in some way by nature. They name the water running down the mountains as “arjan water”, meaning “sacred water”. This mythical meaning attached to water by Altai Turks implies the purification process, which is also a sign of re-birth, designed in line with the rituals of the human beings who wish to purify themselves with the protective properties of water. In this study, an analysis is made on deep meaning schemes of mythical beliefs, formed around water cult as reflected in written and oral folk narratives compiled in Altai Republic.

Key Words

Mythical Belief, Universe, Nature, Altai Turks, Water Cult, iye/ezzi, ritual.

Date of Arrival: 22 August 2016 – Date of Acceptance: 17 January 2017

You can refer to this article as follows:

Şayhan, Fatih (2018). “Altay Türklerinin İnanmalarındaki Su Kültünün Mitsel Okuması”. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 87: 83-100.

* Assist. Prof. Dr., Ardahan University, Faculty of Humanities and Literature, Turkish Language and Literature – Ardahan/TÜRKİYE
fatihsayhan@ardahan.edu.tr

Мифологическая интерпретация культы воды у алтайских тюрков

Фатих Шайхан*

Аннотация

Мифы о творении мира рассматривают воду как источник происхождения жизни, она наделяется волшебной силой с древних времен вплоть до настоящего времени. В тюркской системе мышления все природные элементы мыслились живыми, и все имело своего хозяина / охранителя. В тюркской системе мира, земля и вода освящены Богом и предоставлены Создателем людям как источники жизни. Культ воды с ее мифологическим смыслом оставался неизменным среди алтайских тюрков, сохраняя свое первоначальное значение с ранних времен и по сей день. Согласно убеждению алтайцев, горы и воды каждой местности имеют своих хозяев / охранителей. С эпистемологической точки зрения вода имеет женское начало и способна к рождению, поэтому охранители воды являются женского рода и являются более мягкими, чем хозяева гор. Алтайские тюрки верят, что любой человек, загрязняющий воду, будет каким-то образом наказан природой. Они называют воду, спускающуюся с гор, священной водой (аржан су). Этот мифологический смысл, который придается воде алтайскими тюрками, породил процедуру очищения, которая символизирует рождение заново, этот ритуал проводится людьми, которые хотят очистить себя защитными свойствами воды. В данном исследовании сделан анализ глубоких смыслов, заложенных в мифологических верованиях, сформированных вокруг культа воды, и их отражение в письменных и устных народных преданиях, бытующих в Республике Алтай.

Ключевые слова:

мифологическое мышление, вселенная, природа, алтайские тюрки, культ воды, духи-хозяева / духи-охранители, ритуал.

Поступило в редакцию: 22 августа 2016 г. – Принято в номер: 17 января 2017 г.

Ссылка на статью:

Şayhan, Fatih. (2018) Altay Türklerinin İnanmalarındaki Su Kültünün Mitsel Okuması. *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 87: 83-100.

* Д-р, преподаватель, Университет Ардахана, факультет гуманитарных наук и литературы, кафедра турецкого языка и литературы – Ардахан / Турция
fatihsayhan@ardahan.edu.tr